

Осмонова Н.Ы.

АВТОРДУК-ИНДИВИДУАЛДЫК ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДИН
КӨРКӨМ ТЕКСТТЕ БЕРИЛИШИ

Осмонова Н.Ы.

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

N.I. Osmonova

EXPRESSION OF AUTHOR'S INDIVIDUAL PHRASEOLOGISMS
IN ARTISTIC TEXT

УДК: 494.3: 8.08

Макалада көркөм кепте фразеологизмдер даяр түрүндө элдик варианттын үлгүсүндө гана келбестен автор тарабынан өзгөртүлүп жаңы формада келери каралды. Айтылган теориялар илимий көз караштар менен далилденди. Автордук-индивидуалдык фразеологизмдер жана анын варианттары көркөм чыгармадан алынган факты-материалдар менен жабдылды.

Негизги сөздөр: автордук-индивидуалдык фразеологизмдер, лексикалык вариант, элдик фразеологизмдер, семантика-структура, инверсия.

В статье, фразеологизмы в художественной речи рассмотрены не только в народном варианте, а также с изменениями со стороны автора в новой форме. Изложенные теории доказаны научными взглядами. Индивидуально-авторские фразеологизмы, а также их варианты обоснованы фактами-материалами, взятыми из художественного произведения.

Ключевые слова: индивидуально-авторские фразеологизмы, лексический вариант, народные фразеологизмы; семантика-структура, инверсия.

It is specially noted that phraseologisms in artistic speech aren't only used in different forms by author. The theory about them have been proved by scientific views. Author's own phraseologisms and their variants have been shown by the examples from imaginative literature.

Key words: author's own phraseologisms, lexical variant, folk phraseologisms, semantic-structure, inversion.

Кепте жазуучулар, тилчилер, журналистер, деги эле бардык сөз чеберлери кептин таасирдүү, образдуу болушу үчүн көркөм каражаттарды колдонушат. Көркөм сөз каражаттарына көптөгөн лексикалык бирдиктерден (антонимдер, синонимдер, плеоназмдар, оксюморондор ж.б.) сырткары фразеологизмдер да кирет эмеспи. Фразеологизмдердин табият-маңызына иликтөө жүргүзүп жаткан учурда көркөм кепте автордук-индивидуалдык фразеологизмдердин арбын экенине ынандык. Алардын семантика-стилистикалык табияты, структурасы, пайда болуш себептери, көркөм кептеги орду биздин кызыгуубузду туудурду. Жалпы элдик тилдин алтын фондусуна кайрылуудан сырткары да новатордук тапкычтык менен жаралган автордук-индивидуалдык фразеологизмдердин формировкаланышы, контекстте ээлеген позициясы өзүнчө илимий иликтөөнү талап кылчудай.

Орус окумуштуусу Л.Н. Рынков автордук-индивидуалдык фразеологизмдердин табияты боюнча

жазган макаласында индивидуалдык фразеологизмдерди **поэтикалык фразеологизмдер** деп атаган. Орус окумуштуулары А.М.Бабкин, Н.М.Шанский, А.И.Федоров, А.И.Молотков, В.П.Жуковдор ж.б. поэтикалык фразеологизмдерди бир топ убакытка чейин фразеологизмдердин тобуна кошпой келишкенин белгилейт. Андан ары Л.Н.Рынков автордук-индивидуалдык фразеологизмдерге кайрылган орус окумуштууларын санактап, поэтикалык фразеологизмдердин жаралуу себептерин, алардын компоненттеринин биримдигин уюштурууда курамындагы түгөйлөрдүн бири образдуу келип, бири таяныч компонент болуп келерин мисалдар менен чечмелеп берип: «Поэтикалык фразеологизмдер элдик фразеологизмдердей эле туруктуу келип, метафоралык айкаштын негизинде түзүлөт, образдуу жана индивидуалдуулугу менен көркөм чыгармада кызмат кылат» [Рынков, 1985: 129-139], – деп билдирет.

Кыргыз тилинин лексикологу А.Сапарбаев автордук-индивидуалдык фразеологизмдерге токтолуп, автор тарабынан элдик мүнөздөгү фразеологизмдердин ар кандай өзгөрүүгө учурап, кайрадан индивидуалдуу түзүлүшүн төрт топко бөлүп караган [Сапарбаев, 1997: 311-317].

Биздин оюбузча, автордук-индивидуалдык фразеологизмдер элдик фразеологизмдер сыяктуу эле компоненттүү, туруктуу, образдуу, өтмө маанилүү келишет. Сүрөткер өзүнө таандык болгон жеке стилинде сүрөттөп жаткан нерсенин тигил же бул жагын өзгөчө бөлүп, баса көрсөткүсү келгенде абстракттуу түшүнүктөрдү конкреттүү түшүнүктөргө салыштыруу менен окурмандын жон териси менен туюусуна, сезе билүүсүнө шарт түзөт. Мындай чыгармачылык жол менен табылган индивидуалдуу каражаттардын боёктуулугу коюу болуп, таасирдүүлүгү күчтүү чыгат.

Көркөм чыгарма так илимдер сыяктуу калыпка салынган даяр формуланын негизинде жаралбайт. Анда күтүлбөгөн абалдагы эмоциялар, сүрөттөөлөр, сыйлыгышпоочуну сыйлыгыштырган жеке автордук ачылыштардын болушу – табигый көрүнүш. Текст жаратууда кандайдыр бир калыпка салынып, нормага баш ийбеген жаңылыктарды, салттуу эмес сүйлөмдүн түзүлүшүн көркөм кептин стихиясы катары кароо зарыл.

Кеп эч качан бири-бирине окшош, же кайталанган түрдө келбейт. Бул тууралуу текст таануучу

Т.Маразыков мындай дейт: «Сүйлөшүү, бир караганда, жалпы көрүнгөнү менен, ал жеке индивидуалдуу мүнөзгө ээ. Чындыгында, ар бир сүйлөшүүнүн оригиналдуулугу, жеке, кайталангыс сапаттары болот» [2005, I кит.: 9].

Жогорудагы окумуштуулар белгилегендей, сөзсүз түрдө ар бир кептин максаты, милдети же угуп жаткан чөйрөсү, тематикасы, кызыкчылыктары ж.б. ар башка болот. Ар бир сүйлөшүү бир-бирине кайталанбаган көрүнүш болгондуктан, анда кандайдыр бир жаңычылдыктардын, табылгалардын болушу шарт. Автор окуяны, түшүнүктү, нерсени жаңы бир ат менен атап, же мурдагы эле сөздөрдү элестүү кылып көрсөтүү, эмоционалдуу-стилистикалык түр берүү максатында жаңы мааниде колдонот. Ошентип, көркөм кепте, ар кандай сүйлөшүүдө түзүлгөн шарт-жагдайга ылайык жаңы сөздөр, же жаңы маани пайда болот. Башка тилдик бирдиктер сыяктуу эле бул кубулуш фразеологизмдерге да тиешелүү. Дээрлик бардык учурда кепте фразеологиялык тизмектер түзүлүшү, курамы жана берген мааниси боюнча калыптанган формада болот. Мындай эмоционалдык-экспрессивдик маанини туюндуруучу тилдик даяр каражаттардын мүмкүнчүлүгүнө алымсынбай калабы, же берейин деп жаткан идеяга, баяндалып жаткан жагдайга дал келбей калабы, айтор, автор тилдеги калыптанып калган фразеологизмдерди семантикалык, структуралык жактан, же семантика-структуралык жактан жарым-жырттылай же түп-тамырынан бери өзгөртүп, анын ордуна жаңы (неологизм) автордук-индивидуалдык фразеологизмдерди колдонууга мажбур болот. Жалпы элдик мүнөздөгү фразеологизмдер сыяктуу эле, автордук-индивидуалдык фразеологизмдер да татаал бирдик болуп саналат. Бир элдин улуттук колоритин, турмуш-маданиятын мүнөздөөдө тилинин тарыхын чагылдырган фразеологизмдер бөтөн тилге которуу процессинде башка тилдик бирдиктерге караганда татаалдыкты жаратат. Ал эми анын ичинен автордук-индивидуалдык фразеологизмдер кыйынчылыкты эки эсе туудуруп, дээрлик которууга мүмкүн болбойт. Эч качан анын өзүнө дал келчүдөй (образдуулугу, көркөмдүүлүгү, сүрөттөлүш деңгээли, боёктуулугу ж.б. боюнча), ага маанилеш жактан жакындашкан эквивалентин табуу мүмкүн эмес, күчкө салып которууда жөн гана окшоштуруу келип чыгат. Табияты татаал мындай индивидуалдык, жеке бир авторго гана таандык фразеологизмдерди колдонуудагы негизги максат эмнеде жатат? Сурообузга жооп алуу үчүн чыгармадагы автордук-индивидуалдык фразеологизмдер дүйнөсүнө саресеп салып көрөлү.

Чыгармадагы жолуккан автордук-индивидуалдык фразеологизмдер түрдүү ыкмалар менен пайда болгон: жалпы элдик мүнөздөгү фразеологизмдин семантикасына же структурасына анча-мынча өзгөртүү киргизүү аркылуу; стилдик максатта компоненттердин санын азайтуу же көбөйтүү; же аларды башка маанилеш түгөйлөргө алмаштыруу; семантикалык-структуралык жактан жаңы (неологизм) фразеологизмдерди жаратуу ж.б. Ушундай өзгөчөлүктөрүнөн

улам автордук-индивидуалдык фразеологизмдердин төмөнкүдөй бир нече майда топтору келип чыгат.

1. Фразеологизмдердин тутумундагы кайсы бир компоненттин башка сөз менен алмашылышы

1. *Ак ниети менен ишилтеди. Издегенин алдынан тапкандай болгон* неме бейкам турган Тейитке жетти.

2. *Алты сан эл башкарган Абылай хан түгүл, үч төрөсү менен Кененсарынын башын кескенбиз деп мактангышса, мурундары жетинчи асманга жетет.*

3. *Кыргыз булак делинсе, Кудаяр кайсы сууга куярына мээм жетпеди.*

4. *«Өлгөндү тынч койбойт» – деп кара тамандар ызырынды. Ханга кек түйүштү.*

5. *Аны тууган аял ким? Туулган жери кайсы? Эч ким көңүл салган жок.*

Биринчи сүйлөмдөгү *издегенин алдынан тапкандай болгон* фразеологизминин салттуу варианты *көктөн издегенин жерден табуу*. Эки вариант тең көптөп бери самап, издеп жүргөнү оңой-олтоң орундалуу, ишке ашуу, ыңгайы келип оңдой берди болуу маанисин берет. Бирок, салыштыра келгенде элдик вариант өзүнүн экспрессиялык жагы менен бир аз айырмаланып турат, индивидуалдык вариантта күчөтүүчүлүк бошонураак келди. Сүйлөмдө автор мына ушул вариантты контекстке ылайык деп тапкан, анын берейин деген идеясына *издегенин алдынан тапкандай болгон* фразеологизми (каармандын «мулундап», самап жүргөнүн иш жүзүнө ашырууга мүмкүнчүлүк түзүлүп турганына) дал келди. Лексикалык варианттардын ортосунда жалпы семантика сакталат.

Кийинки сүйлөмдөрдү карап көрөлү:

автордук вариант	элдик вариант
<i>мурундары жетинчи асманга жетет</i>	<i>төбөсү көккө жетет</i>
<i>мээси жеттөө кек түйүштү</i>	<i>акылы жеттөө жиндери келүү, өч алууну көздөө көңүл буруу</i>
<i>көңүл салуу</i>	

Бир караганда жалпы семантикасы бирдей болгону менен, жогорудагы эки вариантта фразеологизмдер кайсы бир өзгөчөлүгү, стилистикалык боёгу менен сөзсүз түрдө айырмаланып турат. Биринин экспрессиясы, же эмоциясы күчтүүрөөк болсо, тескерисинче, айрымдарында бул касиеттер солгундап келүүдө. Мунун кайсынысы контекстке туура келерин автор өзү ылайыктап, тандап алат.

2. Фразеологизмдердин компоненттеринин кыскарышы

1. *Каякты жөөлөрүн билбей кирген буурадай болуп турган Ормон, сенин күлүңдү сапырат.*

2. *Бул кабар зөөкүр Үмөтаалыны андан бетер ичтен тындырып, душманына ызырынса, аңгөдөк Төрөгелдинин колтугун көтөрттү.*

Жалпы элдик мүнөздөгү *күлүн көккө сабыруу* фразеологизминин *көккө* компоненти стилдик максатта кыскартылып колдонулуп, квантитативдик вариантты жаратты. Айрым компоненттеринин түшүрүлүп айтылышынан фразеологиялык маани өзгөрүүгө учураган жок. Экинчи сүйлөмдө *колтугуна суу бүрктү* фразеологизми семантикалык жылышка дуушар болуп, сан жагынан да кыскарды. *Суу бүрктү* компоненттеринин ордуна *көтөрттү* компоненти алмашылып колдонулду. Айрым бир компоненттердин кыскарып айтылышынан семантикалык жылышуулар пайда болгонуна карабай, фразеологизмдин негизги жалпы маанисине доо кетпейт.

3. Фразеологизмдерге сөздөрдүн кошулуп колдонулушу

Кепте фразеологизмдердин калыптанып калган даяр түзүлүш-формасын өзгөртүп, эмоцияны андан ары да күчөтүү, эстетикалык табитин дагы да жогорулатуу максатында алардын (фразеологизмдердин) курамына сөздөрдүн кошулуп пайдаланылган учурлары жок эмес.

1. *Үмөталы бул жолку чабуулду өз бийлигине берген Төрөгелди кирген суу эмес туура алдын тоскон аскаңа да карабоочудай жин бүркүп, кол баштап, жолго чыкты.*

2. *Качыкенин дилине терең ой түшөт.*

3. *Турмуштун көп кырын билип, ой менен жашаган кыраакы адам «жыландын» башын көрсө, күйрүгү нече бүктөлүп, кайда жатканын туют.*

Кайсы бир конкреттүү микротекст фразеологизмдердин арасына сөздөрдү, же сөз айкаштарын кошуп колдонууга авторду мажбур кылат. Эгер кошулбаса ойдун бүтүндүгү, көркөмдүк тактык жана көркөм ыргак бузулат, ал микротексттин кунары кетет. Ал эми автордун чеберчилиги жана көрөгөчтүгү дал ушул зарылчылыкты баамдап, көрө билгендигинде жатат.

4. Фразеологизм менен алардын лексикалык синонимдерин катар колдонуу

Ойду толуктоо, тактоо, чечмелөө максатында кайсы бир фразеологизмдер менен катар алардын лексикалык синонимдерин кошуп колдонуу да автордун жеке чыгармачылыгына тиешелүү ыкма болуп саналат.

1. *Тикирейе көлгө тигилген көздөрүндө жаш кылгырды. Жашы кулабас үчүн киртигин катырды. Ал атайы чыдады. Сезими күбүрөп, үйгү-түйгү.*

2. *Чоор үнү улам көтөрүлүп, титиреп, өлүк сезимди да кыбыратып, тириктип, бой эриткендей.*

Мында *сезими көбүрөп* фразеологизмине *үйгү-түйгү* лексикалык эквиваленти жанаша келүү менен сүйлөмдөгү автордун берейин деген ою тематикалык жактан кайталанып, толукталды. Албетте, айрым учурда сүйлөөчүгө кандайдыр бир нерсенин тигил же бул жагын өзгөчө бөлүп көрсөткүсү келсе, фразеологизмдерди түшүндүрмөсү менен катар колдонуу да аздык кылып, аны дагы да болсо семантикалык жактан бөтөнчө толуктагысы келип, ага кон-

текстте синоним болуп келген фразеологизмди да кошуп колдонууга туура келген. Кеп оролу *фразеологизм + лексикалык варианты + фразеологизм* үлгүсүндө уюшулган экинчи мисал жөнүндө болуп жатат.

5. Жарыш колдонулган автордук-индивидуалдык фразеологизмдер

Кайсы бир деңгээлде бир көрүнүшкө, түшүнүккө ар тараптуу тактоо, толуктоо киргизүү, айтылып жаткан ойду чыңоо, маалыматтын экспрессивдүүлүгүн арттыруу максатында фразеологизмдер жарыш келет.

1. *Чок кармагандай селт эткен Калыбек алактап, кайра боюна сабыр чогулта, ийнинен тына туруп калды.*

2. *А Улуу жүздөгү падыша бийлигине кошомат кылчулар болсо бүлүнүп бараткан Кененсарынын сары изине чөп ченейт. Артынан сүрө түшөт. Кайра тургус кылып уратууга тамырын көөлөйт.*

Биринчи сүйлөмдө каармандын психологиялык абалын ар тараптуу чагылдыруу максатында фразеологизмдер жарыш келди. Экинчи сүйлөмдө адамдардын пейил-куюну (*эки жүздүү, мапсабы барларга жагынуу үчүн жасасаң кыянатчылыгын, өзүнө керек учурда кишиге кайрымы жок таш боордугун*) берүү үчүн автор фразеологизмдерди өз-өзүнчө сүйлөмдүн карамагында карады. Ар бири өзгөчө позицияда жайгашкан фразеологизмдер жарыш колдонууда бири-биринен экспрессивдүү бөлүнүп, бөтөнчө интонацияда жарыш келди. Демек, фразеологизмдерди жарыш колдонууну да кайсы бир деңгээлде автордун жеке чыгармачылыгына тиешелүү кароо талапка ылайык.

6. Салыштыруу аркылуу пайда болгон автордук-индивидуалдык фразеологизмдер:

1. *Май чачылган оттой алоолонуп, эч кимге токтоо бербей найза сундуруп Жантайга ат коёр.*

2. *Оң тараптагы Жантай этине май чачырагандай ыргыды.*

3. *Бирок, тешик казандын тыгыны күйүп, аш оозго толук жетпегендей ойдун ойрону чыкты.*

Фразеологизмдер көркөм чыгармада көп учурда салыштыруу жолу менен жасалат. «Салыштыруу фразеологизмдери өздөрү менен кошо элестүүлүктү, боёктуулукту алып жүрүшөт да, окуянын терең, таасын берилишин камсыз кылат» [Назаров, 1998: 32]. Мисалдардан эки нерсени (конкреттүү түшүнүк менен болуп жаткан окуяны) катар коюп салыштыруу аркылуу пайда болгон *май чачылган оттой алоолонуп; этине май чачырагандай; тешик казандын тыгыны күйүп, аш оозго толук жетпегендей* сыяктуу терс баадагы автордук-индивидуалдык фразеологизмдерди көрүүгө болот. Аталган фразеологизмдер салыштыруунун *-дай* морфемасынын жардамы менен уюшулуп, терс эмоцияны жаратты. Салыштыруу-фразеологизмдин катышуусунун натыйжасынан күчөтүүчүлүк, көз алдыга тартылып элестөөчүлүк жаралды да, сүйлөм коннотациялык боёкко ээ болду.

Сүйлөм тутумуна түшүүдө салыштыруу-фразеологизмдери ар түрдүү максаттарды көздөйт: *Сөз көргөндө карга көргөн ителгидей темүчү Жакең, мокок адамча «анан, болгондосоң болуп» – деп, тили оозуна батпай шилекейине чалынып отурмакпы?*

Бул сүйлөмдө конкреттештирүү жүрдү, ал эми төмөнкү салыштыруунун негизинде жаман көрүүнү, өтө жек көрүүнү элестетүүгө болот: *Эми эле өзү сый көрсөткөн жарчыга опурулду. Анын үстүндөгү жибек чапан жыландын терисиндей суук көрүнүп, опурулду.*

7. Инверсияланган фразеологизмдер

Угуучунун же окурмандын көңүлүн буруу, ойдун таасирдүүлүгүн арттыруу үчүн сүйлөмдүн кайсы бир мүчөсү стилдик максатка ылайык өзүнүн түз орун тартибин өзгөртүп жайгашуусу *инверсия* кубулушу болуп саналат. Ишке керектелүү үчүн жыйналган факты-материалдардын ичинен 22 фразеологизм инверсия кубулушуна дуушар болгон.

«Жалпы элдик мүнөздөгү фразеологизмдердин өзгөрүшүнүн бир формасы катары алардын грамматикалык жактан өзгөрүшүн, б.а., компоненттеринин өз ара орун тартиби боюнча өзгөрүп, инверсияланышын көрсөтүүгө болот» [Сапарбаев, 1997: 316].

1. Уулунун *намыс туйлаткан жүрөгүнө ичинен ыраазы да болуп, түтпөй аяп, жашып да келатат артта.*

2. Зыйнатка *түшкөн ышкысы жүрөгүндө уйгу-туйгу.*

3. Бул окуя полковниктин *чырагына куюлган май болот.*

4. – *Наалаты!* – деди, эми түшүнүп, бармагын тиштеген Ормон, – *Качыке от жаккан экен ортобузга!*

Мисалдардагы инверсияланган фразеологизмдердин түз орун тартипте келген вариантын карап көрсөк:

- *жүрөгүнө намыс туйлоо*
- *ышкысы жүрөгүндө уйгу-туйгу түшүү*
- *чырагына май куюлуу*
- *ортосуна от жагуу*

Кыргыз тил илиминде лингвистикалык поэтиканы изилдөөгө алган окумуштуу А.Э.Абдыкеримова «... инверсия ыргактык-интонациялык структураны, муун өлчөмдөрүнүн бирдейлигин, уйкаштыкты сактоо сыяктуу милдеттер менен катар көркөм-эстетикалык максатта да колдонулуучу көрүнүш болуп эсептелет» [2008: 130-134], – деп белгилейт.

Окумуштуунун пикирине толугу менен кошулууга болот, анткени мисалдардан көрүнүп тургандай, түз орун тартипте келген фразеологизмдердин жалпы мааниси сакталды, компоненттер да саны жактан олуттуу өзгөрүүгө учураган жок. Ошондой болсо да, автордук вариантка караганда трансформацияланган фразеологизмдердин поэтикалуулугу жоголуп, көркөм-эстетикалык кунары төмөндөдү. Ошондуктан, жазуучулар тилдик бирдиктерде маанилик оттенкторду көбөйтүп, контекстте өзгөчө образдык маани жаратуу, семантикалык жылыштарды

пайда кылуу мүмкүнчүлүгүнө ээ инверсия кубулушун фразеологизмдерди иштетүүдө да колдонушат.

8. Жеке индивидуалдык фразеологизмдер

Жогоруда жалпы элдик мүнөздөгү фразеологизмдердин семантикасын, же структурасынын бир аз өзгөргөнүн, же толук деформацияланышын, фразеологизмдердин орун тартибинин бузулушун көрсөк, бул түрүндө чыгармачылык изденүү менен түп-тамырынан бери жаңы индивидуалдык фразеологизмдердин пайда болгонун байкоого болот.

1. *Адамгерчилик көрсөтө албадыңарбы? Айыбын сөз менен жеткирсең, тизесин кескенден жаман эмес беле? Кан!.. – деп, көзү ачык кебетеленген карыя өзүнчө кайгырып кетти.*

2. – *Же, токтот!* – деди Бексейит капысынан, – *өз тизеңди өзүң кескенге не анчалык кубандың?! – деп күлүмсүрөп сүйлөп аткан менен үнүнөн заар атылып, тиштенип ызырынганы билинди.*

3. *Жылкыларга боолук урдуруп, муунтуп, буттан чала жыгып, агын сууга карай коркуратып, мууздатып кирди. Агып барган кан-жинди мурут сыйпарына жаратпай оп тартып, онтоп, толкуну серпиле жээги шырылдап, Көл жатты.*

4. *Экөө кудуңдап, күндү батырып, түндү түшүрө албай жүрүшкөндө, бай кумсаңдап, сыртынан жөргөмүштүн желеси менен чатып, чырмап койду.*

5. *Таш үстүндө чекесин мыкчып отурган Үмөталынын азуусу бычырайт. Туткасы болсо жерди тегеретип ийчүдөй, келтеги болсо Көлдү оодара салып, Балбай тарапка акыр кыямат селин каптатып ийчүдөй. Өкүрүккө айлана дүңгүрөп, үйлөр учуп кетчүдөй.*

Автор *тизесин кесүү* фразеологизмин эки түрдүү мааниде иштеткенин көрүүгө болот. Биринчисинде *тизесин кескенден жаман болуу* фразеологизми уяткаруу, ур-токмоктон көрү сөз менен жеткирүү, намыстантуу семантикалык тобуна жакындады. Экинчисинде көп маанилүүлүк пайда болду да, *өз тизесин өзү кесүү* фразеологизми өз айыбын өзү ачуу, өзүнүн тамырын өзү көөлөө маанисинде колдонулду. Үчүнчү сүйлөмдөгү *мурут сыйпарына жаратпай* фразеологизм тилдеги даяр калыптанган *чымын чакканчалык көрбөө* фразеологизмине семантикалык жактан үндөшүп кетет. Чыгармада маареке өткөрүү үчүн жандыктардын, жылкылардын эсепсиз союлуп, убал болуп жатканын, андагы союлган көп малдын канын Көл көрдүм дебей оп тартып, жутуп койгонун баяндоодо жазуучу элдик фразеологизмдин мүмкүнчүлүгүнө алымсынбай, көркөм ой жүгүртүүсүнө таянып (*мурут сыйпарына жаратпай* – бул жерде Көл адамга салыштырылып жатат) жаңы тилдик бирдик жаратты. Мында элетүүлүк даана, ачык пайда болуп, таасирдүүлүк күчтүү келди. Окурман агып-жаткан кан-жиндин ушунчалык көп экенин элестетүүдө элдик мүнөздөгү *чымын чакканчалык көрбөө* фразеологизминин мүмкүнчүлүгү алсыз болуп калмак.

Мындай автордук индивидуалдык фразеологизмдер да жалпы элдик мүнөздөгү фразеологизмдер

сыяктуу эле, эки же андан ашык компоненттен туруп, лексикалык бир бүтүндүккө айланып, семантикалык жактан ширелишип, синтаксистик функциясы боюнча сүйлөмдүн бир гана мүчөсүнүн милдетин аткарып, образдуу сапатка ээ келишет. Эң негизги айырмасы тилде даяр материал катары келбестен, контекстте жаңы пайда болгондугу, же жаңы маани жараткандыгында, элдик мүнөздө эмес, белгилүү бир авторго тиешелүү болгондугунда. Кыскартып айтканда, биз «калемгердин автордук-индивидуалдык фразеологизмдерди колдонуудагы башкы максаты – окурманга жагдайды конкреттештирип, элестетип берүү, чыгарманын таасирдүүлүгүн арттыруу» деген бүтүмгө келдик.

Жыйынтыгында, элдик мүнөздөгү фразеологизмдердин даяр калыптанып калган формасын **алмаштыруу, кошуу, кемитүү, салыштыруу, эллипсис, инверсия** кубулуштарына дуушар кылып, же новатордук ыкма менен жаңы маанидеги фразеологизмдерди пайда кылуу автордун дүйнө таануусунун тереңдигин, талыкпаган изденүүчүлүгүн, элдин оозеки чыгармачылыгын, жашоо маданиятын жакшы билип, аны кайра өз чыгармачылыгында ыктуу пайдалана алган чеберчилигин, тилдик туюмунун мыкты экендигин көрсөтө алат. Мунун

өзү жакшы көрүнүш. Фразеологизмдердин кайрадан индивидуалдуу мүнөздө түзүлүшү, же жаңы вариантта жаралышы жалаң гана ар түрдүү көркөм-стистикалык талаптарды аткарууну камсыз кылбастан, тилде фразеологизмдик түрдүү варианттардын пайда болушун, синонимдик, омонимдик катарлардын, андагы көп маанилүүлүктүн өнүгүшүн, жалпы эле тилдин фразеология дүйнөсүнүн байышын камсыз кылат.

Адабияттар:

1. Абдыкеримова А.Э. Лингвистикалык поэтика. - Каракол: Ысык-Көл. мамл. ун-ти, 2008.
2. Назаров А.П. Фразеологическая стилистика кыргызского языка. - Бишкек: Кыргызстан, 1998.
3. Маразыков Т.С. Текст таануу жана анын айрым маселелери. - Бишкек: Бийиктик, 2005.
4. Рынков Л.Н. Семантическая структура поэтических фразеологизмов. - Челябинск, 1985.
5. Ормонбекова А. Тилдик кубулуштарды лингвопоэтикалык аспектиде изилдөө. - Бишкек: Бийиктик, 2010.
6. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. - Бишкек: “Кыргызстан-Сорос” фонду, 1997.

Рецензент: к.филол.н., и.о. доцента Токушева Т.